

Тетяна
Кузик
Дрогобич–Люблін

Аксіологічні аспекти мотиву селянської праці в повісті Ольги Кобилянської *Земля* та поеми Якуба Коласа *Нова земля*

Axiological aspects of work on the land in Olga Kobyłańska's Ziemia [Land] and in Jakub Kolas's Nowa ziemia [New Land]

Праця є головною формою життєдіяльності окремої людини та суспільства загалом. Це вихідна умова їхнього буття. В певний спосіб вона зумовлює стосунок в системах „людина-людина”, „людина-світ”, а також визначає специфіку відносин у будь-якому трудовому колективі і в будь-якій державі.

Відношення селянина до землі відбувається безпосередньо через акт праці на ній. Вона поєднує людину із землею і при цьому сама собою встановлює простий причинно-наслідковий зв'язок, який існує з часів появи людства і в загальному не підпав під вагому трансформацію в ході розвитку цивілізації, а навпаки, на протязі всього часу зазнавав постійної актуалізації своєї традиції.

Праця на землі – це „перші безпосередні зримі зв'язки людини з землею”¹, – слушно зауважив Іван Франко. Вона, так само як і земля має характер двоплощинного виміру: сакрального-духовного і соціально-буденного. В залежності від того, з яким значенням образу землі праця поєднана, вона перебирає на себе його символіку сутності.

Виразного звучання аспект праці набуває в українській повісті Ольги Кобилянської *Земля* та білоруській поемі Якуба Коласа *Нова земля* – одних із найкращих творів про селянство не лише в національних, а й європейській літературі кін. XIX – поч. XX ст.. Написані з різницею майже в двадцять років, обидва твори однак виступають важливими художніми документами своєї епохи та мають багато спільних рис в ідейному, естетичному і філософському спрямуванні. Їх ана-

¹ І. Франко, *Влада землі в сучасному романі*, [в:] І. Франко, *Зібрання творів*, у 50 т., Київ 1976, т. 28, с. 184.

ліз дозволяє виявити місце і значення певних цінностей і артефактів, зокрема мотиву праці, у рустикальному середовищі на зламі століть, а також простежити відбиток національних традицій та мистецьких пошуків самих авторів.

Для селянина сутність власної праці становить природу і рівень його професіоналізму, як трудівника, а її характер і спосіб виконання — межі його соціального розвитку. Трудова діяльність головним чином була виразником честі і гонору селянина. Згідно народних переконань, добрим газдою вважався той чоловік, який вмів так розпланувати свою працю, що всі грані його робочого часопростору були повністю охоплені та виконані з найбільшою ретельністю і точністю. Мірилом для нього було схвалення громадськістю типу: „рукі залатыя”, „не толькі гаспадар, але й прыроджаны штукар, якіх на свеце не так многа”, чи „найкраще жито”, „препишні звірята”, абож був осуд і сміх над його господарською вдачою. Тому в роботі кожен намагався тримати відповідну „марку”. В поемі *Нова земля* Якуб Колас відмічає подібний факт суспільної думки під час косовиці: „Агледзьце, братцы, добра косы, / Каб не псаваць свае пракосы, / Каб не ўвадзіць людзей у грэх, / Касарства зводзячы на смех. / Пахібка знойдзеца якая, / Наш дзязька першы не ўтрывае / І на пакошу тыкне пальцам: / Бяда няўмекам і нядбальцам, / Хто шнур зжуе няровным плехам – / Антось яго ўжо дойме смехам, / Задзе не проста за живое”². Гарним господарем, як відомо, був сам дядько Антось: „дбалы, акуратны, / А пры рабоце які здатны! / Што не замыслиць, то ўсё зробіць / І так прыгоніць, так аздобіць, / Што і для вока нават міла”³. Такими ж є герої повісті Ольги Кобилянської *Земля*: Михайло, Івоніка, Петро. Портрет останнього, письменника зокрема доповнює визначальною характеристикою – „в роботі був мов вогонь”⁴ і цим самим підкреслює його вдачу хорошого господаря. Позатим, праця відіграла вирішальну роль в особистому житті чоловіка, через яку, як відомо з твору, він втратив свої молоді роки – час для створення сім’ї. Тому варто відзначити, що повне осенсування значення праці в приватному житті Петра, відкриває нові горизонти в осмисленні світоглядних позицій чоловічої частини селянства на рубежі століть.

Яскраво виражений практицизм селян, вимагав наявності у кожного газди власного трудового реманенту: „У дзязькі (Антося – Т.К.) цэлы спрат запасаў – / Не любіць дзязька пустаплясаў. / Вось вы зірніце ў хлеў на вышкі! / Там многа яблынін на лыжкі, / Там ёсць і груша і кляніна, / Якая хочаш дравяніна: / Грабельны, косі, клёпкі, восі...”⁵. Так описує господарський бік родини лісника Якуб Колас і цим в завуальованій формі говорить про характерну рису білоруського селянства – господарськість, життєву мудрість та вмільсть. А сам Антось у дійс-

² Я. Колас, *Новая зямля. Аповяданні. Казкі жыцця*, Мінск 2002, с. 282.

³ *Ibid.*, с. 194.

⁴ О. Кобилянська, *Вибрані твори*, Київ 1974, с. 9.

⁵ Я. Колас, *op. cit.*, с. 194.

ності постає героєм „понад соціальним”⁶, оскільки насправді уособлює загальну ідею етнічної самоідентифікації. В метафоричному плані його майстерність виступає символічною ознакою вагомості білоруського селянства в перебудові власної держави, як основної діючої сили.

Загалом, на нашу думку, праця в поемі слугує основною конструктивною одиницею розгортання політично-забарвленого підтексту. Її двоплановість зображення необхідна передусім для функціонування образу-топосу землі та інших архетипів твору, а також для розгортання меж літературної умовності передбаченої автором, його творчого задуму та реально-об’єктивної конкретики.

Традиційно, в процесі виконання всього циклу господарських робіт селяни використовували живу робочу силу: коней або волів. При цьому навіть якості тварин селянська свідомість оцінювала по їх „трудовах можливостях”. Так, надійним помічником Антося в господарстві був кінь, а Івоніка з Михайлом мали „пишних” волів. Вимушений продаж останніх викликав справжній розпач як у самих Федорчуків, так і у Докії, котра високо оцінювала їхню робочу силу. Таким чином, наявність власного комплексу інвентарю додавала їхнім власникам гонору та честі, а також забезпечувала добробут в домі таким чином, що не приходилося нічого позичати. Це додатково привносило поваги у сільському середовищі. Тут спостерігаємо вияв національного індивідуалізму та сакральної міфосуть „свого”, „власного”. Такі аспекти характеристики героїв дозволяють внести нові штрихи до характеристики образів селян в українській та білоруській літературі кін. ХІХ–поч. ХХ ст.

Івоніка з Марійкою та Міхал з Антосем – образи апофеозу багачів – благородні селяни, які працюють на землі самі, без наймитів (останнє спостерігаємо в романі Владислава Ст. Реймонта *Селяни*) та котрі не зазіхають на чуже добро, як наприклад Домніка з української повісті чи Карусь Дзівак з поеми Якуба Коласа. „Своє власне” для них є божищем. Тому в працю для „свого” вони вкладають всю силу і душу та можуть зневажити інтереси і потреби інших (останній аспект для героїв білоруської поеми не проявлений). Їхня праця – це показник їхніх амбіцій. Відображення останнього яскраво спостерігається у творі української повістярки. Загублене здоров’я і найкращі молоді роки у важкій праці на землі, зробили Марійку черстою і скупю до людей. Тут в трактуванні праці переважає реалістична тенденція, повністю асимілюється її позитивна поетика. Вона не бажає мати бідну невістку, щоб тій за дармо не дісталася її праця (бажання не ділитися майном, а лиш його примножувати). „Чи можна так легко випускати з рук те, чого так тяжко дороблялося?”⁷ – розкриває життєву філософію селянина Івоніка. Відповідно, героям поеми білоруського поета надзвичайно шкода залишати обжиті землі і господарства при черговому переїзді, куди

⁶ І. Жук, *Два подарожжы ў „чужую зямлю”*: аб адным механізме этнічнай самаідэнтыфікацыі ў паэме Якуба Коласа „Новая зямля”, „Studia Białorutenistyckie”, nr 4, 2010, с. 211.

⁷ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 23.

було вкладено стільки праці і сил на їх обживання. Це говорить про те, що праця для селянина має свою вартість і ціна прибутку зазвичай вираховується з урахуванням ціни вкладеної праці. Принагідно варто зазначити, що селяни, на нашу думку, не зважаючи на брак освіти, були природними економістами і володіли практичними основами виробництва.

З іншого боку, нехить Марійки та Івоніки мати Рахіру за невістку виводила-ся також із сакрального розуміння землі, згідно якого вважалося великим гріхом віддати землю в користування лихій людині, злодієві, а також циганові чи жидові (як відомо Рахіра була по батькові циганського роду, любила злословити, красти, була лихої і гріховної вдачі). Тому, згідно моралі старих Федорчуків, результати їхньої праці мають перейти виключно в руки поважних господарів, бо користування нею Рахірою – осквернить її святість: „А тепер, коли нам бог допоміг доробитися оцеї землі, в яку ми втоптали свої роки, свої дні і кровцю свою, коли ми тішилися, що вона перейде у руки наших дітей, і вони як святу ікону рано і й увечері цілуватимуть, тепер мало б таке чортище, як Рахіра, топтати ту землю і годуватися нею?.. Рахіра мала б годуватися кривавою працею твоєї мамки і твого тата? [...] ми не на гріх працювали! Не на кривавий гріх, що ще за гробом по людях ходить, синку!”⁸

З огляду на вищезазначені аспекти, варто відмітити той факт, що в суспільній свідомості сутність праці є двоїстою: вона, з одного боку, є запорукою багатства і достатку, а з іншого — мірою поведінки людини, засобом її самореалізації, самоствердження як особистості.

Окрім того, що праця вважається буденною повинністю для селянина, вона сприймається одночасно і як незмінний атрибут його життя. Це одвічна закономірність законів природи. Згідно уявлень хліборобів, порушення цієї логіки життя призводить до порушень в функціонуванні людини. Отож, Івоніка вважає працю своїм призначенням у житті, а тому не задумується над тим чи вона для нього корисна, чи ні. „Доки мені Бог сил дасть і доки буду жити, буду робити. Бог сам покличе нас уже, аби ми відпочили. Наша доля – працювати, тому що й відпочинок наш потім без кінця”⁹ – каже він. Для нього трудова діяльність – це стиль життя, а разом – незмінна та безкінечна його форма. Це сакральна величина. В ній він бачить щось більш значне, чим одержання засобів для задоволення матеріальних потреб, а саме: духовну творчість, реалізацію своїх здібностей, таланту, покликання. Промовистою характеристикою героя є сцена розмови з Онуфрієм про життя: „– Ей що бадіко! – вмшався Михайло. – Дні числить бог, а ми маємо лиш на голові те, аби їх прожити. – Та й аби працювати... – докінчив Івоніка”¹⁰ В цих словах актуалізована вся суть землероба, для якого зміст життя полягає на тому, щоб працювати, бо праця у світовідчутті Івоніки – це обов’язок

⁸ *Ibid.*, с. 159.

⁹ *Ibid.*, с. 193.

¹⁰ *Ibid.*, с. 53.

людини у природі, який є подібним до обов'язку рослин рости. На прикладі окремих описово-виражальних епізодів поеми *Нова земля*, вважаємо за доцільне подібним чином характеризувати також Антося.

На відміну від Івоніки, у його дружини Марійки, для якої трудитись також є сенсом життя, праця, однак, приймає зовсім інший смисловий код. На початках вона була для неї необхідністю, щоб придбати землю, стати на ноги як господині і тут, як зазначає Никифор Томашук, „її ощадливість була виправданою”.¹¹ Однак, згодом вона трансформувалася в безперервне і одержиме „набування”, що стало для неї самоціллю. Жінка підпадає під владу речей, як і Івоніка під владу землі, але набагато сильніше. Свою поведінку вона розцінює як правильну і, як Івоніка, вважає свою працю за основу майбутнього для синів та внуків. Позатим, вчинки обидвох свідчать про різну векторність їх вияву: скупість і жадова збагачення – це показники характеру Марійки. Сцена розмови з Івонікою, коли той повідомив, що Михайла забирають до війська, розкриває всю справжню сутність жінки і її позицію в житті: „– А гроші, Івоне? – спитала з поспіхом, сідаючи прямо на лавці, отворивши широко очі, в яких ще блистіли сльози. – Що сталося з грішми, коли Михайла покликали? Він махнув рукою, неначеб зрікався грошей. І не відповів. [...] – А за що купите молодих биків? Зложеними грішми? Хто їх зложить? Ми? Я вже не годна так працювати, як давніше, ви не зможете наполовину розірватися, як хлопець нас покине, будете мусити робітників наймати, бо Сава [...]”¹² Таким чином, втрачені гроші є для неї важливішими від втрати сина.

В порівнянні до дружини, Івоніка не побивається за грошима, бо згідно його світосприйняття – „селянин на те й існує, аби робила”. Доля сина турбує його більше, боцено просто – не лише його дитина, а споріднена душа, помічник при землі. Як вважаємо, різницею між чоловіком і жінкою, насамперед є розбіжність поняття змісту праці та мотивів (класифікація Генкіна), які їх до неї спонукають.¹³

Стиль життя сім'ї в постійній економії для себе, який Марійка запровадила в родині, також постійні згадки про заощадження та нарікання негативно відобразились на Саві. Для нього така життєва філософія батьків була чужою, бо він зрів інший бік праці – важкий обов'язок, оскільки не бачив результатів роботи. До того ж трудова діяльність у хлопця мала характер насильний, основним критерієм якого була постанова батьків не дати йому в спадок землі. Сприйняття праці як важкого, примусового заняття пов'язане перш за все з тим, що протягом тисячоліть матеріальні блага були результатом зусиль нижчих прошарків суспільства (рабів, кріпаків, пролетарів), які трудилися без можливості скористання з результатів своєї праці. Певною мірою, саме так у сім'ї почував себе Сава, будучи при цьому фізично і морально вільним селянином. Подібним чином так трактував свою працю лісника також Міхал с нової землі, котрий відгував себе

¹¹ Н. Томашук, *Ольга Кобилянська. Життя і творчість*, Київ 1969, с. 98.

¹² О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 42.

¹³ Див: Г. Дворецька, *Соціологія. Навч. посібник*, Київ 2002, с. 297.

невільником на волі: „І гніся век, цярпі маўкліва, / Пакінь ты ўсякую надзею / Хамут з сябе зняць, дабрадзею! [...] Навошта ж тая незалежнасць?! / Навошта гэтае імкненне / Пусціць у грунт у свой карэнне?”¹⁴

Безсумнівно, для кожнай людини праця несе свій індыўідуальны кодзавыі змст, аднак, в образі Саві спостерігаемо новыі пласт в загальній структурі трудовай діяльності, а саме: праця повинна стымулюватася. Тобто з аднаго боку прыносіты матэрыяльныі прыбуток, а з іншаго – даваты задоволення від йаго скорыстання (останне прысутне в поеме Якуба Коласа на прыкладі родынныіх стосунків), впливаты на духоўныі рыст (абзау). Загалом, погляды Саві на стыль жытця родычів вплетеныі в канву твору спецыяльна для раскрыттыя характэрів героів, поглыблення і увыразнення тэмы, а таакож для осенсування родыннаго конфлікту і поведінкавоаго акту хлопця.

Порівняно з героїнею україньскої повісті Марійкою Федорчук, трудова діяльньість Ганні з поеме *Нова земля*, охоплюе подібньій обсяг обов'язків, тобто реалізується традыційно в тій сфері, яка в суспільній свідомості закріпылася за жінкамы: „Яе жаночая работа / І гэта вечная турбота / То каля печы, то на полі, / Сказаць, не зводзіцца ніколі. / Адно прыпыньш – там другое, / Глядзіш, як бачыш, набяжыць, / І ручак некалі злажыць / Жыцьцё жаночае тааое! / Так і цяпер: печ зачыньла, / Работу ў хаце прыпыньла – / Ідзі ў гарод ты па бацьвінне: / Другі раз есці просяць свінні”¹⁵. Праця жінкы, аднак, мае цілком іншыі знаагенньевыі код, аніж в Марійкы. Насамперед – це забезпечення жыттьедіяльності сім'ї на всіх рівньях її выяву. І хоа метою Ганні є таакож збааачення, воно не мае характэру одержымого набування ціною себе і рідньых. До тааго ж, короткы зарысовкы окремыіх фрааментів твору з участью Ганні, дають можлывість зауважыты її шедру і добру вдачу, чоаго не спостерігаемо у выпадку україньскої героїньы.

Тут неабхідно зазначыты, шоа глыбоке осенсування образу Івонікы та йаго дружыньны зокрема, дае підставы стверджуваты у ных наявньість проявів гіпертрофованаго почуття потребы праці, який варто було б окреслыты терміном „трудоаолізм” або „трудова наркоманія”. В даному выпадку, мотыв праці вклучае в себе не лыше конктерну потребу, а й псыхічну та фізычну залежньість від неї. Подібньій стан є пошыреным явыщем в середовыщі селянь, аднак, досі залышывся „недыаагностованым” дослідньыкамы. Така своерідна рыса характэру героів відкрывае світоаглядньыі позыціі землеробів в незвычньому дотепер ракурсі, шоа, на нашу думку, є досыть важлывым.

У цілому, слід зазначыты, шоа характэру праці селяньнына велыкою мірою залежав від прыродно-аеоаграфічної локалызаціі і умов прожывання. Напрыклад, у поеме білоруськоаго поета, прожывання родыньны Міхала в лісі поблизу річкы Неман, давало можлывість ловыты рыбу, полюваты, збрыраты яаоды, арыбы, зааотовлываты дрыва на зыму та выкорыстовуваты деревыну у будівельньых цілях. В певньій сезон таака праця выаодыла на провідньыі позыціі аосподарьскої діяльності.

¹⁴ Я. Колас, *op. cit.*, с. 111.

¹⁵ *Ibid.*, с. 36.

Позатим, основною границею свого трудового впливу землероб вважав лише землю і те, що стосувалося ареалу його проживання. Все, що виходило за рамки природи оцінювалося як чуже і лихе, котре здатне ламати її закони. Так, у повісті української мисткині для Івоніки та Михайла марною і беззмисловою працею рахувалася служба жовнірів (більшу частину яких становили сільські хлопці) і виконання ними різноманітних маневрів та чищення зброї, оскільки зброя та війни символізували для селянина штучний витвір здеморалізованого цивілізованого суспільства, що несе зло в самі його глибини, тим самим десакралізуючи його первинні цінності: „Тисячі обгорілих рук складалося на те, аби очистити тяжку залізну зброю, міцні, годні руки, а земля лежала облогом...”¹⁶ Визначальною рисою такого мислення, без сумніву є те, що селянин за своєю природою зазвичай був безконфліктним і миролюбним. Такі риси характеру були зумовлені відчуттям природної гармонії і сакральності простру. Промовистим моментом стають також постійні роздуми Михайла під час служби про необроблену землю: „[...] коли настане весна [...] – буде земля його надарма вижидати. Розстелиться чорна й широка, як море, голубе небо буде сміятися, а його не буде. *Не він буде її орати* [цей і наступний курсив наш – Т. К.]. Великі скиби будуть на ній стирчати, і *не він буде їх розкрилювати*”¹⁷ Тут варто погодитись з думкою Остапа Грицяя, який, досліджуючи оповідання Кобилянської *Лист засудженого на смерть* зазначив, що „[...] момент підпорядкування людини під супремат рідної землі такий сильний, що він і засудженому на смерть велить в останню хвилю життя думати про землю”¹⁸

Праця в обидвох творах зображена з реалістичних позицій, з урахування специфіки життя землеробів. І хоча твори не насичені великою кількістю детально-показових описів, в окремих епізодах автори підкреслюють всю її важкість для людини у процесі підкорення природи. При цьому особливий акцент поставлено на людську витривалість, яка з огляду на тогочасні примітивні аграрні технології, була піщинкою в протистоянні її могутній стихії. В *Новій землі* це прочитується зокрема в часи переїздів, коли Антосю щоразу доводилося з самих погатків освоювати зарослі дерном поля, що, як відомо, вимагало нелюдських зусиль і витримки. Описи автора нової місцевості автоматично налаштовують читача на відповідне асоціативне сприйняття: „безнойная, пустая / Зямлі валочка была тая, / Дзе рос сівец ды пырнік густа / І дзе спакойна каля куста / Лежаў шарак, бо там ніколі / Саха зямлі не бараздзіла”¹⁹ Відтак, питання мати свою землю набуває більшої гостроти, оскільки йдеться про вкладення сил і засобів у чужу власність, яка змушує в певний момент залишати все для когось чужого, хто приїде порядкувати на те місце наступним: „[...] працы шкода, / Якую мы

¹⁶ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 156.

¹⁷ *Ibid.*, с. 153.

¹⁸ Л. Луців, О. Кобилянська. В 100-ліття її народження, Нью-Йорк 1965, с.37.

¹⁹ Я. Колас, *op. cit.*, с. 59.

тут палажылі; / Зямлю так добра мы ўгнаілі. / А на каго мы працавалі? / Каму пасаду гатавалі? / Так, чорту лысаму з балота. / Прыпрэцца нейкая галота / Тваёю працай карыстацца, / Тваім мазолем нажывацца. / Не толькі „дзякую” не скажа, / А хвігу ў нос табе пакажа. / – Ну, што паробіш, як такая / Ужо нам доля выпадае?”²⁰ Останне, на чуттэвому сімвалічна-образным рівні співвідносіць долю окремої сім’і з трагічною долею цілого білоруського народу: працьовати та жыти у власному краі не в якасці його гасподаря, а, як висловився Міхась Мушинський, у статусі вічного вигнанця, переселенця, біженця, тобто людини, яка немає постійного місця проживання та власного дому.²¹ „Рабі, працуй, кладзі ты сілы / У гэты дол чужы, пастылы / І горкім потам аблівайся; / Зрабіў парадак – выбірайся / Ды йзноў ідзі адсюль у госці...”²² – відзначає автор.

Зауважимо, що прагнення Міхала мати землю і працьовати на ній лиш для себе, не означає дрібновласницьких стремлінь і куркульства, як це намагалася ствердити вульгаризаторська критика, а говорить про самодостатність і високу моральність простої людини. Такою є риса білоруського народу. Міхал важко трудиться, бо вірить, що його праця увінчається успіхом – купівлею особливої землі, „спокутованої, здобутої власними силами”, де він нарешті здобуде волю і спокій. Натомість повернення до села, з котрого він походив, означало б для нього регрес, а з ним: падіння ідеалів та крах стремлінь мати *нову* землю, яка відповідно дасть *нове* життя для сім’і (символ оновленої Білорусії, а разом – нового життя її народу).

В обидвох творах у різних смислово-образних формах гостро звучить питання того, що „земля вимагала лише дужих і здорових рук”, проте в повісті *земля* даний аспект розкритий особливо виразно. Жорстокою реальністю життя селянина зламу століть були хвороба, каліцтво чи глибока старість – все, те, що призводило до втрати працездатності, тимчасової чи постійної. Відтак землероб ставав небажаним тягарем для себе та рідних, які зазвичай чекали його швидкої смерті, бо це давало звільнення від обов’язку його утримувати. Або ж він був приречений на жебрацтво, злидні і голодну смерть. Найгостріше таке питання поставало у великих сім’ях, де не було достатньої кількості власної землі у використанні та тих, хто жив за рахунок заробітків і найму. У повісті така доля спіткала наймичку Анну, котра через вагітність вже не могла працьовати. Немаючи власної хаги, ані землі, дівчина була приречена на загибель, якби не Докія, котра забрала її жити до свого дому. Відмітимо, що авторка також неодноразово вводить у сюжетну канву мотив смерті селянського сина під час служби у війську чи окремий образ жовніра-каліки, з метою повнішого розкриття даного аспекту і підсилення емоційної напруженості сюжетної лінії Михайла.

²⁰ *Ibid.*, с. 70–71.

²¹ Див.: М. Мушинські, *Має Каласавіны. З вопыту вывучення літаратурнай і грамадска-культурнай дзейнасці Якуба Коласа*, Мінск 2010, с. 21.

²² Я. Колас, *op. cit.*, с. 64.

Отже, в такий спосіб, письменниця звертає увагу на ще одну проблему для селянина: окрім залежності від землі, він був не менш залежний від своїх сил і здоров'я. Так розкривається одна з умов його існування. Вважаємо, що втрата працездатності хлібороба породжує нову складову його світогляду, деформує характер, усталені цінності та філософію життя загалом, впливає на структуральну кодовість сутності землероба, а відтак змінює генетичне програмування його особистості. Останнє є особливо важливим для збереження його особистості „я”, що актуалізується в таких чинниках як честь, гордість, самодостатність.

Для землероба ненормальною ситуацією стає неможливість працювати самому чи чиясь небажання трудитися. Так, Івоніку гнівить поведінка Сави: „Він роботи боїться, йому танець у голові [...]. Йому однаково, чи товар поений, чи ні, – коби йому спрага не допікала. Йому однаково, яка погода на дворі, чи се землі і збіжжю по добру, чи се бджолу не вбиває, – коби він у своїх збитках мав гаразд [...]. Лише його лінь гризе мене”²³ Така реакція чоловіка є виправданою, оскільки праця землероба згідно з законами природи є узалежненою від багатьох чинників, а тому такі чинники як „не хочу”, „не можу” і т.д. не можуть мати місця. У життєвій філософії селянина віддавна склалася певна закономірність: доки селянин працює, доти він живе і, навпаки, доки він живе, доти він працює. Один фактор не можливий без другого, що таким чином утворює замкнене коло. Невчений землероб науково не може збагнути даної закономірності, однак на рівні природного інстинкту відчуває себе частиною цілісного механізму в природі, де все підпорядкованому певному невидимому ритмові і логіці ірраціонального. „А що має бджола... з того, що мед збирає? А що має земля з того, що нас годує? ... Так уже бог дав і так мусить бути!”²⁴, – на свій розсуд пояснює Михайло одвічні закони буття Саві, який задумується над доцільністю життя і праці селянина. Призначення селянина – працювати на землі і задля неї – як ми вважаємо, категоризує землеробів на „своїх” і „чужих”, а тому, той, хто не любить землі і не працює на ній, є „чужинним елементом” для інших селян”²⁵ Саме таким, загалом на інтуїтивно-етичному рівні, сприймається Федось Хадика героями поеми *Нова земля* Міхалом і Антосем.

Відомо, що працюовитість споконвіків була відмінною якістю слов'янських народів, а сама праця завжди становила основу життя хліборобів. Земля дає силу та наповнює енергетикою селян, котрі мають з нею тісний контакт. Для Михайла праця – це гра, в його руках робота кипить і він в дечому перевершив навіть свого батька Івоніку. Як ми переконані, трудова діяльність для хлопця виступає насамперед джерелом натхнення, здоров'я, краси. В його образі спостерігаємо метафоричну трансформацію міфообразу Антея-велетня, який був непереможним

²³ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 22.

²⁴ *Ibid.*, с. 48.

²⁵ І. Кушнір, *Символ землі в романі Земля Е. Золя та повісті Земля О. Кобилянської (порівняльна студія)*, [в:] *Іноземна філологія. Український науковий збірник*, вип. 118, Львів 2007, с. 164.

і сильним доти, доки торкався матері-землі Геї, котра давала йому надзвичайну силу. Показовою є сцена орання поля, що розкриває відношення хлопця до праці як до сакральної величини: „– Тагу! – перебив нараз Михайло думки батька. – Не пустили б ви мене до плуга? Ви сьогодні якісь слабі, і плуг не заривається доволі глибоко в землю. Женіть воли, а я буду йти за плугом. Я се так люблю робити [...] Михайло вхопив живо плуг и обернув його так быстро в землі, що залізний блискучий леміш пірнув глибоко в землю, так, що коріння ростин чутно порозривалося, а великі подовгуваті кусні землі розсипалися грубою стяжкою, хвилюючи лагідно в один бік”²⁶ Подібне спостерігаємо в поемі Якуба Коласа: „І пцязь цапоў ідуць у дзела! / Не малацьба, а бубнаў хоры! [...] Бічы кладуцца так рытмічна, / Само гудзенне іх музыка; / Снапы не ўлежаць, скачуць самі / І сыплюць жыта пад бічамі, / А дзяцька рэй вядзе, гукае / І адным крыкам памагае: / – Дай, дай яму, брат! Дай з-за вуха! / Гэ-гэх, скачы, баба-псяюха! / Гудуць цапы ўгары праворна, / Ідзе работа дружна, спорна, / Аж падшыбае ўсіх ахвота, Бо мае свій захвоп работа”²⁷ Тут, підтверджується думка Адама Маршалла²⁸ про те, що селянин працює здебільшого задля одержання матеріального зиску. Однак ці і подібні епізоди заперечують його переконання в тому заперечує його міркування щодо того, що для праці притаманні лише обтяжливі зусилля без прямого задоволення, яке можна отримувати від неї, оскільки, праця сприймається землеробом також як внутрішня потреба, що забезпечує повноту його морального та духовного буття. В момент, коли до праці додається емоційно-психологічна складова, вона вже перестає бути лиш сукупністю фізіологічних затрат, зникає її механічний характер. Тоді така праця хлібороба переростає у творчий процес, бо здійснюється згідно власної програми: задуму, стимулу, волі, бажання. Це спостерігаємо на прикладі Івоніки, Михайла, Докії, Антося. Натомість, підпорядкування чужій програмі призводить людину до психологічного чи соціального відчуження, що, як відомо, сталося з Савою Федорчуком. Ознаки даного процесу спостерігаємо також у білоруського персонажа Міхала. Наведені приклади свідчать про те, що гармонія зі світом землероба базується насамперед на духовних засадах, що надають життю смислу і вартості, а праця виступає її унормовуючим чинником. Саме тому, для більшості героїв повісті, як і персонажів білоруської поеми, землеробство – це не «професія» замкнена в коліствореної людиною цивілізації, а внутрішнє покликання, життєва потреба, а часом і зєзнамісія. З цієї причини не погодимося з Гнатом Хоткевичем, який писав, що Ольга Коблянська у своєму творі відобразила „психологію мільйонів рабів землі”²⁹, бо, якбачимо, беззмістовно називати рабами тих, хто свою працю наземлі скралізує, отримує від неї задоволення та наснагу.

²⁶ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 47.

²⁷ Я. Колас, *op. cit.*, с. 196.

²⁸ Див.: Г. Дворецька, *op. cit.*, с. 297.

²⁹ Г. Хоткевич, *Земля. Повість Ольги Кобилянської* [в:] Г. Хоткевич, *Твори*, у 2 т, Київ 1966, т. 1, с. 412.

Петро Кононенко, зокрема, наголошує: „І хоч праця хліборобів важка, виснажлива, вони не просто орють, сіють чи жнуть, будують чи доглядають худобу, – вони священнодіють”³⁰ І священнодіяство це полягає в особливому ставленні до землі, яка має свій внутрішній зміст і включає в себе своєрідні поведінкові якості селянина та його моральний стан. „Священне розкривається у багатьох модульностях і на різних рівнях”³¹, – підкреслює знаменитий етнолог і антрополог Мірча Еліаде. Відома дослідниця Лариса Горболіс, відмічає, що мотиви цих священнодіянь знаходяться в „народно-релігійній моралі, любові до землі, розумінні її як священної істоти, у своєрідності характеру українця (ліризм, чутливість, сентименталізм)”³² Тому праця на святій землі для добробуту рідних дає не лише втому для тіла, а й блаженство для душі, що за релігійним змістом означає найвищий стан духовного задоволення – мету кожного християнина. Отож, працю український та білоруський селянин осмислює передусім у релігійному плані. Це важлива грань їхньої ментальності, яка вже має свою довготривалу практику з часів їх існування.

Згідно народно-релігійної моралі, з огляду на сакральне пошанування землі, вкладена в неї праця, сила та міць розцінювалася селянином, як пожертва, принесена святині, що, як вважаємо, говорить про етнічну компетентність героїв у ставленні до священного. Таке відношення до землі прочитується у художній тканині кожного з творів і слугує для розкриття внутрішніх зв’язків героїв з землею, окреслює грані їх духовного простору, у формуванні якого важливу роль відіграє поняття сакрального, яке є „сильним і могутнім, тому що воно реальне; воно діяльне, тривале”³³

Для селянина – трудитись на власному полі – це хороший спосіб самовиразитися, проявити свої найкращі сторони як людини, так і господаря, виявити глибину своїх моральних чеснот. Це також добре ім’я, чиста совість та внутрішнє задоволення від усвідомлення своєї злагоженості з сакральним. Рівень доглянутості господарства і землі є мірилом, вкладеної в них праці, що тим самим говорить про ступінь працелюбства і духовного багатства селянина. „Чоловік без праці нічого не варт”³⁴, глибоко переконаний Івоніка. Його доглянуті поля, виплекана худоба, великі запаси усього добра, викликали одночасно втіху у нього самого та заздрість у односельців. У поемі *Нова земля*, як знаємо, саме старанною працею героїв була „Набыта розная надоба; / Усё зацвіло, загаманіла, / [...] / Гумно паўнела з кожным годам, / І багацев хлявец прыплодам, / І грош стаў лішні завадзіцца, / Было што есці, чым акрыцца”³⁵, також „гут кожна рэч аб тым

³⁰ П. Кононенко, *Село в українській літературі*, Київ 1984, с. 97.

³¹ М. Еліаде, *Мифы, сновидения, мистерии*, Киев 1996, с. 148.

³² Л. Горболіс, *Герой у зв’язках із сакральною землею: нові аспекти прочитання української класики*, „Українська мова і література в школі” 2004, № 3, с. 64.

³³ М. Еліаде, *op. cit.*, с. 148.

³⁴ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 119.

³⁵ Я. Колас, *op. cit.*, с. 62.

казала, / Што маладая гаспадарка / Ішла ўпярод паспешна, шпарка”.³⁶ Принагідно варто зазначыць, што місце, де пражывав Міхал з родзінай да пераезду в Парэчча Колас называе „гняздом»: „Зжывалісь з месцам, прывыкалі, / Гняздо старое забывалі / І праз якіх дзве-тры нядзелі / Ўжо весялей на свет глядзелі / Будынкі гэтыя старыя / Яны зрабілісь як не тыя. / Агледзеў іх Антось, падправіў / І шулы новыя паставіў / Ў гнілы паркан, і лом сабралі, / Ды шыбы ў вокны паўстаўлялі, / Бо не любілі непарадку, / І пачалі жыць зноў спачатку”.³⁷ Як бачыма, вжэ сама назва дае асацыятыўнае свідвядзення з аналагам пташынага гнізда, звывання якога у птахів мае характэр рытуальнасці з абв’язковым дотрыманням у процэсі будавання вызначаных палажэнв. В поеме, вклавення праці для облаштування мідця пражывання ахоплюе цільковиту ввддачу – фізічну і моральну, благовоління і любов, а тому в глыбіннах свідомасці ввдносіцца до рангу сакральнага. Побудова владнага жтттепростору – це магічне дйдство, яке герої ввконуюць згідна свойх ддуховных ціннасцей, перакананв та прынцыпів. У процэсі осенсування змідсту праці вклавеная в упарадкавання „гнізда” тажжэ неабхвдно враховуватв сімвалічна-рольвае ядро абразу землі і свого владнага кутка, в значеннях „мое, владне” та „рай, створеный на землі”, оскількв спеціфіка цих взаемореладій накладае ввдповідный ввдбиток на поведінкову манеру селяннна.

З іншаго боку, жжна праця, яка ввконуецца сумлінно, витривало і зі свідомістю свідучасці в загальній справі, може набуватв сенс мідстичный і сімвалічний. Отаж, дбайлнве прыведення в парядок і облаштування новаго мідця пражывання героів поеме метафорычно сімвалізуе працю бідорускаго народу, наравлену на побудову владной державы, новаго громадска-політычнаго горызонту. Дані спостереження ввкотре підтверджуюць прнсутність в творі розлогого поля смнслово-асоцыатывных ввдступів до сучасной дйднасці.

Варто тажжэ зазначыць, що рнса індывдуалізму україньского та бідорускаго селяннна, з урахованням особлнвостей іх пснхнкі, спрнряла розвитку іхнього творчого ддуху та вміння „ввдроджуватнсь” і „ставатн на ногн” за будь-якнх сітуацій. Важлнву роль в останньому ввдгравуюць багато чнннків жтттепростору селяннна, однм з голвннх, як вважамо, є праця. Цнм пояснюецца звнчка україньского селяннна у важкн часн при складннх жтттевнх умовах знаходнтн у праці ввдраду та заспокоення (жасто забуття). Так, порятунком для персонажа україньской повісті Івонікн у часн Мнхайлової службн стала саме праця на землі: „Ввдднхав тжжжко, згадуочн полішеного в розпуці снна, вмовкав і звертався до праці. Вона, ба й уся прнрода, ввдгравала ннму, могутню роль в обороті того, на око так незначного, дрбнного жтття, – і його становнще до ннх було пов’язане тнсячннмн неवलднмнмн ннточкама, що обмотувалн його тісно та становнвлн свойнмн неозначеннмн рухамн й появою потребн саму голвнну долю його”.³⁸

³⁶ *Ibid.*, с. 63.

³⁷ *Ibid.*, с. 80–81.

³⁸ О. Кобылянська, *op. cit.*, с. 127–128.

Праця для білоруського землероба символізувала насамперед зв'язок з реальною дійсністю. Це процес інтеграції білорусів у життя власної країни. В поемі цей факт проілюстровано на прикладі сім'ї Міхала, яка з усіх сил старається придбати власну землю, щоб стати часткою цілого „свого” народу і „своєї” держави. Одночасно їхнє життя у праці стає символічним „коротанням часу” в очікуванні події всього їхнього життя – купівлі землі.

В цілому, у моделюванні цілісної картини дійсності і світоглядного простору селян письменники репрезентували працю, як „перманентний елемент дійсності”, естетично перетворивши її у виразну художню деталь, що набуває роль значимого, самостійного, місткого образу-символу, ключем до смислового ядра якого виступають різні історичні зрізи життя народу: соціально-економічний, громадсько-політичний, морально-релігійний, світоглядно-естетичний, культурний. Праця є тим одним зі стрижнів, що характеризує образ психічного життя народу.

В обидвох творах увиразнення аспекту трудової діяльності відбувається через інформаційно-змістові блоки, поетичні відступи, зображувальні картини, окремі мікроепізоди, психо-емоційний стан героїв та природи на рівні семантико-синтаксичних структур, поетичних натяків, фактичної конкретики та художньої умовності, що в загальному створюють повно-вимірну картину присутності трудової діяльності людини на чуттєвому рівні. При цьому визначена позиція опису праці у творах вводяться для глибшого розкриття міфосемантики землі, а разом з тим, з метою глибинного осенсування психологічного феномену особистості героїв.

Summary

The article is devoted to the idea of own work from the perspective of peasant's spiritual values. Its reasons, importance and place in life of a farmer are defined. Labor appears to be one of the most important factors in creating and developing a proper peasant personality and is a cognitive method to explore the world, by him- or herself, as well as a way of self-affirmation and self-education. Therefore the reasons for peasant work are described in conjunction with folk morality, and national political and biblical principles of world perception.